

تاریخ یحیی از منابع نویافته تاریخی

دکتر شمس الدین نجمی*

برای مطالعه و تحقیق در تاریخ کرمان همانند تاریخهای محلی دیگر، از دوگونه منبع می‌توان استفاده کرد. نخست تاریخهای محلی که اختصاصاً برای کرمان نوشته شده و دو دیگر تاریخهای عمومی که به مناسبت، مطالبی را هم از کرمان دربردارند. منابع تاریخ کرمان اگرچه زیاد نیست اما آنچه هست بسیار مهم و با ارزش است. قبل از ورود به مطلب اصلی یعنی معرفی نسخه خطی نویافته تاریخ یحیی لازم است اهم منابع تاریخ کرمان را به اختصار در مقدمه معرفی کنیم.

الف - منابع محلی و اختصاصی:

- ۱ - عقدالعلی للموقف الاعلی، افضل الدین ابوحامد احمد کرمانی، به اهتمام علی محمد عامری، تهران: ۱۳۱۱ و ۱۳۵۶ ش.
- ۲ - بدایع الازمان فی وقایع کرمان، افضل الدین ابوحامد احمد کرمانی، به اهتمام مهدی بیانی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۶ ش.

*. عضو هیأت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان.

- ۳- المضاف الی بدایع الازمان فی وقایع کرمان، افضل الدین ابو حامد احمد کرمانی به تصحیح عباس اقبال آشتیانی، چاپخانه مجلس، تهران، ۱۳۴۱؛ ش^۱
- ۴- تاریخ آل سلجوق / سلجوقیان و غز در کرمان^۲، میرزا محمد ابراهیم خبیصی، لیدن، ۱۸۸۶.
- ۵- سیمط العلی للحضرة العلیا - ناصرالدین منشی کرمانی، به اهتمام عباس اقبال آشتیانی، انتشارات. اساطیر، تهران، ۱۳۶۲ ش.
- ۶- تذکرة الاولیاء محرابی کرمانی / مزارات کرمان، سعید محرابی خطیب، به اهتمام حسین کوهی کرمانی، تهران، ۱۳۳۰ ش.
- ۷- تواریخ یزد از قبیل، تاریخ جدید یزد، تاریخ جعفری، جامع جعفری و جامع مفیدی.
- ۸- مقالات چاپ شده در مجلات، مجموعه مقالات فارسی تألیف ایرج افشار.

تاریخ یحیی (نسخه نویافته)

این نسخه خطی منحصر به فرد، یکی از آثار سه گانه^۳ شیخ یحیی احمدی کرمانی است، که در تاریخ ایران و جهان به صورت سالشمار تدوین شده و از این تاریخ با نام تاریخ یحیی معرفی می شود. این نسخه در دیماه ۱۳۸۰ در کرمان، شهر رفسنجان، به دست آمد.

نویسنده این تاریخ، عالم فرزانه شیخ یحیی احمدی، پنجمین فرزند پسر آیت الله حاج آقا احمد فقیه کرمانی است. در روز چهارشنبه ۲۹ ربیع الاول ۱۲۸۷ ه. ق / ۱۲۴۹ ش در کرمان به دنیا آمد. در سنین کودکی بود که از نعمت وجود پدر محروم شد (۱۲۹۵ ه. ق). بدین سبب برادر بزرگوارش، «آیت الله حاج ابو جعفر»، سرپرستی او را به عهده گرفت و در قبال او وظیفه ای مضاعف یافت و در مقام استادی، دروس و علوم مقدماتی را به شیخ یحیی آموخت و سپس او را برای فراگیری مقدمات زبان عربی به شاگردش ناظم الاسلام کرمانی، مؤلف تاریخ بیداری ایرانیان سپرد، و از همین زمان بود که رابطه استاد و شاگردی میان این دو نفر به پیوند مودت و برادری تبدیل شد. ناظم الاسلام کرمانی در شرح حال شیخ یحیی نوشته است:

والد ماجدش مرحوم حاج آقا احمد فقیه کرمانی بود و تولدش در

ربیع الاول سنه ۱۲۸۷ قمری. چون از مکاتب ابتدایی فارغ شد، برای تحصیل مقدمات عربی از جانب حاج شیخ ابوجعفر برادر والا گهرش به این بنده سپرده شد. و ده سال فزون، پیوسته با هم بودیم تا سطح شرح لمعه و قوانین را تا قبل از مسافرت من دید [فرا گرفت] و از ادبیات و ریاضیات بهره کافی به دست آورد. از تاریخ و هیأت و جغرافیا هم نصیبی وافر برد. چون من سفر کردم، به واسطه ازدواج نتوانست سفر کند. به ضرورت، مفارقت بین ما واقع شد و از این رهگذر، هفده سال دلتنگ بودم تا سنه ۱۳۲۵ قمری که به سمت وکالت مجلس مقدس ملی از جانب کرمانیان منتخب شد و در ربیع الاول این سنه با برادرم شمس الحکماء که هم سن و هم درس و هم شغل در وکالت بودند، وارد دارالخلافه شدند. در روز ورودشان احترام فوق العاده از ایشان به عمل آمد و استقبال خوبی از ایشان کردند. همواره به راستی و درستی خدمت کردند و مورد هیچگونه ایرادی واقع نشدند. با اینکه کلی ضرر جانی و مالی متحمل شدند، هیچگاه اظهار شکایت نکردند و با نهایت عفت و پاکدامنی در تهران به سر بردند و در ایام فترت و تعطیل مجلس نیز متوقف و منتظر فرج و هم اکنون چشمم به وجود ایشان روشن و دلم گلشن^۴.

بی تردید دوستی شیخ یحیی با ناظم الاسلام، در علاقه وی به مطالعه تاریخ و جغرافیا و دیگر علوم بی تأثیر نبود. از طرفی محبوبیت پدرش و برادرانش به واسطه معنویت و صداقت در نزد مردم، از او شخصیتی محبوب و مقبول ساخت به طوری که این عوامل در انتخابش برای نمایندگی مجلس شورای ملی از کرمان نقش اساسی داشتند. شیخ یحیی احمدی در اولین دوره (۱۳۲۵ قمری) و سومین دوره مجلس شورای ملی (۱۳۳۳ قمری) از کرمان انتخاب شد. اما به قول دکتر باستانی پاریزی:

شیخ یحیی مرد سیاست نبود و جنبه فرهنگی اش بر سایر جهات می چربید. به همین دلیل وی از سیاست کناره گرفت و به تألیف و نگارش و تنظیم یادداشتهای خود پرداخت^۵.

وی در سال ۱۲۹۶ ش به ریاست معارف و اوقاف کرمان منصوب گردید. بیشتر مدارس اولیه کرمان به سبک جدید در زمان ریاست او تأسیس شد. شیخ یحیی احمدی در آخرین سفر که به همراه سردار نصرت^۶ به عتبات عالیات مشرف می شود، در راه بازگشت در بندرعباس به بیماری مالاریا مبتلا و پس از رسیدن به شهر بافت دارفانی را

وداع می‌گوید (۱۳۴۰ قمری / ۱۳۰۰ شمسی) و متأسفانه از آرامگاه وی در شهر بافت هم اثری بر جای باقی نمانده است. مرحوم شیخ یحیی احمدی دارای فرزندی نبوده است.

آثار نویسنده:

ناظم الاسلام کرمانی، مؤلف تاریخ ارزشمند بیداری ایرانیان در مورد آثار و تألیفات شیخ یحیی احمدی آورده است:

آثار ایشان عبارت است از: تاریخ هفت هزار سال که از ظهور آدم ابوالبشر تا سنه ۱۳۲۷ قمری که در آن وقایع معظمه را فهرست نموده و ظهور انبیاء، حکماء، علماء، عرفا، جلوس سلاطین و اختراعات عمده و غیره... و تاریخ کرمان^۷ و جغرافیای آن سامان و کتابهای کوچک در هیأت و جغرافیا که مشاهده نموده‌ام^{۸، ۹}.

دکتر باستانی پاریزی در مقدمه تاریخ کرمان وزیری، در معرفی منابع تاریخ کرمان، از این تاریخ نگار کرمان یاد می‌کند و می‌گوید:

مرحوم شیخ یحیی، کتاب دیگری نیز درباره تاریخ عمومی ایران و عالم بر طبق سنوات قمری و میلادی به تقلید منتظم ناصری^{۱۰} تألیف کرده که بسیار با ارزش است و نسخه اصلی آن نزد آقای سیدجلال الدین هجری از علما و روحانیون شریف رفسنجان محفوظ است^{۱۱}.

نگارنده سالها در جستجوی این کتاب بود. تا اینکه سرانجام در روز چهارشنبه ۸۰/۱۰/۱۲ انتظار به پایان آمد و این جستجو به نتیجه رسید و کتاب تاریخ عمومی ایران و عالم که به احتمال زیاد همان تاریخ هفت هزار ساله است که ناظم الاسلام کرمانی به آن اشاره کرده و آن را دیده است، به کمک و پایمردی یکی از انسانهای شریف و معتمدین فرهنگ دوست رفسنجان «آقای سیدرضا افصح هجری» از خانواده محترم هجری که این کتاب در مجموعه خانوادگی ایشان نگهداری می‌شود، به دست آمد.

با خرسندی تمام از همان روز دستیابی به این کتاب، خواندن و بازنویسی تاریخ یحیی را شروع کردم. امید است هر چه زودتر کار بازنویسی، تصحیح و تعلیق آن به پایان آید و برای چاپ و انتشار آماده شود، تا از این رهگذر به یاری خداوند بزرگ، یکی دیگر از منابع تاریخ ایران و کرمان به مجموعه تاریخ و فرهنگ ایران افزوده شود و مورد استفاده علاقمندان و پژوهشگران قرار گیرد.

مشخصات کتاب:

- ۱- این نسخه خطی بی نظیر، در قطع رقعی در ۳۴۸ صفحه به خط تحریری شکسته با مرکب سیاه نوشته شده است.
- ۲- اندازه هر صفحه ۱۸×۱۱ سانتیمتر است که در هر صفحه ۱۴ تا ۱۶ سطر نگارش شده است.
- ۳- نوع کاغذ روغنی زرد رنگ و جلد کتاب چرمی قهوه‌ای رنگ است.
- ۴- صفحه اول کتاب به مَهر نام نویسنده «یحیی بن احمد کرمانی» مهور است.
- ۵- متن کتاب بسیار ساده و خلاصه و با شتاب نوشته شده است.
- ۶- متن کتاب سوادى است که به مرحله بیاض نرسیده است.
- ۷- آن طور که از سیاق متن کتاب به دست می‌آید، این نسخه، نسخه اصلی کتاب نیست و باید از روی نسخه اصل استنساخ شده باشد.
- ۸- کتاب فاقد فهرست منابع است و نویسنده در هیچ جای کتاب به منابع مورد استفاده خود اشاره نکرده است.
- ۹- اگرچه این کتاب به مَهر نویسنده رسیده است، اما متن آن هیچ بازخوانی، تصحیح و غلط‌گیری نشده است، چون اغلاط املائی، انشایی و جا افتادگی کلمات در آن بسیار دیده می‌شود و به ناچار ویرایش و تصحیح آن ضروری است. برای نمونه به چند مورد از غلط‌ها و جا افتادگی کلمات در متن آن اشاره می‌شود:
  - ۱- اسلام [آوردن] خالد ابن ولید (سنه ۸ هجری)
  - ۲- ظهور خواجه [خوارج] و جنگ با مارقین (سنه ۳۷ هجری)
  - ۳- هواخاهان [هواخواهان] (سنه ۱۲۷ هجری)
  - ۴- نقل سقّاح دارالخلافة را از صره [بصره] به کوفه (سنه ۱۳۴ هجری)
  - ۵- اریا [ارویا] (سنه ۱۵۵ هجری)
  - ۶- اسلام آوردن فضل بن سهل مجوسی که شیعی بود!!! (سنه ۱۹۰ هجری)
  - ۷- ساختن معتصم شهر سامر [سامرا] (سنه ۲۲۰ هجری)
  - ۸- دادن الرضى [الراضی] ولایت مصر و شام را به آخشید (سنه ۳۲۳ هجری)
  - ۹- فتح کردن رومیها قلعه دلوک و منیج و اسیر کردن اهالی فارس [قارص] (سنه ۳۵۱ هجری)

- ۱۰ - وفات حافظ ابرو لطف الله همدانی [هراتی] مورخ (سنه ۸۳۴ هجری)
 ۱۱ - نیابردن معادل سالهای (۳۵۱ هجری) به بعد به تقویم جلالی
 ۱۲ - نیابردن معادل سالهای (۴۵۷ هجری) به بعد به تقویم جلالی و میلادی
 ۱۳ - گرفتن مسعود بن [محمد] سجلوقی سلطنت را از [برادرزاده] خود و حال آنکه محمود فرزند مسعود است و محمد برادر اوست نه برادرزاده او!! (سنه ۵۲۶ هجری)
 ۱۴ - استیلای شاه عباس بر شیروان و ماکو [باکو] (سنه ۹۰۶ هجری)

محتویات:

این نسخه دارای سه بخش است:

- ۱ - مقدمه‌ای کوتاه به خط نویسنده که ضمن معرفی خود، وقایع مهم زندگی خود را از تولد تا مرگ سال (۱۳۴۰ قمری) که به زیارت عتبات عالیات رفته و در راه بازگشت از این سفر بدرود حیات گفته بیان داشته است.
- ۲ - فهرست مطالب از خلقت عالم (۱۸۱۷۸ سال قبل از هجرت حضرت ختمی مرتبت تا سال ۱۳۳۶ هجری قمری) در دو بخش پیش و پس از هجرت به صورت سالشمار به سبک «تقویم التواریخ حاجی خلیفه و منتظم ناصری از محمد حسن خان اعتماد السلطنه»
- ۳ - نویسنده پس از فهرست مطالب، بدون هیچ مقدمه‌ای، رویدادهای مهم تاریخ ایران و جهان (به ویژه تاریخ اسلام) را به ترتیب سالهای هجری به طور اجمال می‌آورد. مانند (سنه ۲، غره محرم، ۱۶ سرطان، ۷ ژوئیت ۶۲۳).
- ۴ - محتوای کتاب عبارت است از: وقایع مهم ایران، جهان، دنیای اسلام و کرمان مانند: حلول سالهای شمسی طبق تقویم جلالی و برابر سازی آنها با تقویم هجری و میلادی، زاد و میر بزرگان ایران و جهان، سقوط و ظهور حکومتها، اختراعات و اکتشافات، جنگها، جلوس و مرگ شاهان و سلاطین، استقلال سرزمینها، کشف قاره‌ها، فتوحات اسلامی و... مانند:
- سنه ۱: ابتدا اذان و اقامه، سنه ۸: اسلام آوردن خالد بن ولید و عمرو عاص و ایجاد مدرسه در انگلیس.
- سنه ۱۷: فتح اهواز، رامهرمز و شوشتر، سنه ۴۰: توسیع مسجدالحرام، سنه ۲۳۲: ساخت ساعت در اروپا، سنه ۲۶۱: ابتدای دولت سامانی در ماوراءالنهر، سنه ۴۵۹:

اتمام مدرسه نظامیه بغداد، سنه ۱۱۳۰: کشتن اشرف افغان شاه سلطان حسین را، سنه ۱۲۶۷: ایجاد روزنامه دولتی در ایران، سنه ۱۳۳۳: افتتاح مجلس شورای ملی دوره سوم...

۵ - متن کتاب از وقایع سال اول هجری آغاز می‌شود. هر سال هجری معادل آن به سالهای تقویم جلالی قدیم و میلادی با ذکر روز و ماه آورده می‌شود. به جز سال (۸۲۸ هجری) که از قلم افتاده است: مانند (سنه ۳۵۵، ۱۵ اسد، ۶ اوت ۹۴۶).

۶ - سالهای هجری از سال یکم تا (۳۵۰ هجری) با معادل تقویم جلالی و میلادی آورده شده و از این سال به بعد تنها با معادل میلادی و از سال ۴۵۷ تنها به صورت تاریخ هجری آورده شده‌اند مانند: (سنه ۴۵۳ هجری، ۳۱ ژانویه ۱۰۶۱) و (سنه ۷۷۳).

۷ - وقایع و اخبار به ترتیب درباره ایران، کرمان، دنیای اسلام و سپس دیگر نقاط جهان به تفکیک مناطق جغرافیایی و ذکر نام قاره‌ها و نام کشورها آورده شده است مانند اروپا = اروپا، افریقه = آفریقا، فرنگ = فرانسه، ایتال = ایتالیا، اسپانیوی = اسپانیا، چین، روس، مصر و ینگگی دنیا / ینگگی دنیا = آمریکا

سبک نگارش:

- ۱ - سبک نگارش کتاب همان سبک ساده و روان پایان دوره قاجار است آنهم به شیوه روزنامه‌ای که از هر گونه تکلف و دشواری خالی است.
- ۲ - نثر این نسخه کاملاً اخباری و روزنامه‌ای است.
- ۳ - وقایع و اخبار در جملاتی بسیار کوتاه و ساده با عجله و بدون دقت نگارش یافته است.
- ۴ - قواعد سجاوندی و اصول نگارش به کلی رعایت شده‌اند.
- ۵ - درباره وقایع و مطالب هیچگونه توضیحی آورده نشده است.

پی‌نوشتها

۱. سه کتاب ردیفهای ۱ تا ۳ در میان منابع تاریخ کرمان، به تواریخ افضل شهرت دارند.
۲. چاپ دوم به کوشش دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، کتابفروشی طهوری، تهران، ۱۳۴۳ ش.

۳. تاریخ هفت هزار سال (از ظهور آدم ابوالبشر تا سال ۱۳۲۷ ه. ق) ۲ - فرماندهان کرمان و تاریخ عمومی ایران و عالم (از خلقت عالم تا سال ۱۳۳۶ ه. ق) که در این مقاله به معرفی آن می‌پردازیم.
۴. ناظم الاسلام کرمانی، مقدمه تاریخ بیداری ایرانیان، به کوشش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران (جلد اول) تهران، ۱۳۴۶.
۵. احمدی، شیخ یحیی، فرماندهان کرمان، به تصحیح و تحشیه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، انتشارات دانش، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۲، ص ۲۵
۶. سردار نصرت، مقصود میرزا حسین خان (عدل السلطنه) است که در سال ۱۳۲۸ ه. ق به بعد بویژه در حکومت کرمان دخالت‌های مهم و بسیار داشته و مدت‌ها نایب الایاله یا نایب الحکومه کرمان بود.
۷. درباره تاریخ کرمان، تألیف شیخ احمدی (نسخه ناموجود) دکتر باستانی پاریزی می‌گوید: «نسخه‌ای از این کتاب ظاهراً تا حدود سال ۱۳۲۶ شمسی در کرمان بوده و در این سال توسط یکی از روحانیون کرمان به امانت نزد رئیس فرهنگ وقت کرمان سپرده شد که بعدها به تهران منتقل شده و از آن اطلاعی در دست نیست». (مقدمه تاریخ کرمان وزیری با تصحیح و تحشیه دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، انتشارات ابن سینا، تهران، ۱۳۵۲، ص ۱۳۶)
۸. ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، به کوشش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، (جلد اول) تهران، ۱۳۴۶، ص ۱۸.
۹. متأسفانه هیچیک از کتابهایی که ناظم الاسلام کرمانی بر شمرده است، امروز در دست نیست. به جز اثر ارزنده موجود شیخ یحیی احمدی فرماندهان کرمان که با مقدمه و تحشیه دکتر باستانی پاریزی در سال ۱۳۴۴ شمسی در سلسله انتشارات فرهنگ ایران زمین چاپ و منتشر شده است.
۱۰. منتظم ناصری: کتابی است تألیف محمد حسن خان اعتماد السلطنه، وزیر انطباعات دربار ناصری شامل اخبار و رویدادهای پنج قاره زمین و آن تاریخ عمومی عالم است به زبان فارسی که به ترتیب سنوات هجری و میلادی مرتب شده است (فرهنگ معین)
۱۱. وزیری، تاریخ کرمان، با مقدمه و تحشیه دکتر باستانی پاریزی، انتشارات ابن سینا، تهران ۱۳۵۲ (جلد اول) ص ۱۷.